

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

УДК 327(81+82+87)(091)“19”

Чемшит О.О., Севастопольський національний технічний університет

Чемшит Олександр Олександрович – кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських та соціальних наук Севастопольського національного технічного університету. Наукові інтереси пов'язані з політико-філософськими аспектами політичного процесу новітньої доби.

Бразилія, Аргентина і Венесуела: масові політичні рухи в ХХ столітті

Автор статті аналізує історичний розвиток масових політичних рухів у провідних країнах Латинської Америки. До результатів дослідження можна віднести твердження про те, що використання ліберально-демократичної моделі політичного розвитку в незахідному соціокультурному середовищі неефективне, а політичні еліти в нестійких системах фактично представляють інтереси не основної частини населення, а зовнішньополітичних суб'єктів.

The writer of the article analyses historical development of mass political motions in leading countries of Latin America. To a findings of investigation it is possible to attribute the statements that usage of liberal – democratic model of political development in non-persistent sociocultural to medium are ineffective, and their political superstrains actually represent not a main body of the population, and foreign-policy subjects.

Як показав досвід історії, індустріальний розвиток суспільства можливий і на демократичній, і на тоталітарній основі. Однак науково-технічна революція останньої третини ХХ століття і становлення постіндустріального суспільства істотно змінили вигляд економіки і радикально модифікували основні принципи виробничої діяльності. У розвинутих економіках осно-

вою прогресу стає не масове матеріальне виробництво, а індивідуалізоване створення інформації і знань, здійснюване шляхом максимального використання людського потенціалу [1]. Виникаючі цією трансформацією істотні зміни у всіх сферах людського життя (формування нового типу власності, згладжування класових відмінностей, зміна системи соціальних інститутів та

ін.) вимагають реагування політичної структури адекватним чином.

В цих умовах підвищується значення діючої в демократично влаштованому суспільстві системи постійної зміни осіб, які володіють повноваженнями управління. Демократичний принцип регульованої нестабільності дозволяє легко реагувати на швидкі суспільні зміни, властиві сучасному типу цивілізаційного розвитку. У цьому закладений потенціал демократії і її принципова відмінність від авторитарно-тоталітарних режимів, для яких характерне прагнення до стабілізації відносин влади, що приводить, в остаточному підсумку, до блокування нормальних процесів розвитку держави і суспільства [2].

Розробка нового знання і впровадження різного роду інновацій створюють спеціальне тло, на якому поступово руйнується стійкість суспільної системи. Поширення політичних, економічних і соціальних відхилень виявляється фатальним для авторитарно-тоталітарних режимів, у яких відсутня достатня розмаїтість для адаптації до змінених умов функціонування. Тому еліти сильно централізованих суспільств прагнуть мінімізувати обсяги впровадження інновацій, допускаючи їх лише в масштабах, необхідних для підтримки життєздатності соціуму (насамперед, у військовій сфері). Інша проблема, на яку наштовхується виробництво нової інформації, – наявність умов для появи винаходів і для їхнього впровадження, тобто умов, які дозволяють мати переваги від їхньої розробки і застосування. В авторитарно-тоталітарних державах влада монополізує одержання переваг від реалізації інноваційних проектів. Така узурпація, з одного боку, сильно знижує інноваційну активність, а з іншого – зменшує вертикальну мобільність компетентних членів суспільства відповідно до уміння розрізняти прибуткові інновації і перспективні розробки [3]. Таким чином, закритість і тотальний контроль над ресурсами, характерні для жорстко авторитарного типу суспільного устрою, сильно сповільнюють процеси розвитку, створюють умови для неминучого відставання країни від блоку динамічно еволюціонуючих держав. В умовах сучасних пріоритетів розвитку це означає перетворення стагнуючого суспільства в об'єкт світової політики.

Отже, як свідчить досвід другої половини двадцятого сторіччя, авторитарні і тоталітарні режими стоять на перешкоді для формування передумов постіндустріального розвитку [4]. У

цілому ситуація, що склалася у світі наприкінці ХХ століття, дає підстави припускати, що “антидемократичні режими пройшли свій апогей і під впливом різних факторів будуть еволюціонувати у бік демократії” [5], причому найрізноманітнішими шляхами. Ситуація значно загрожується там, де модернізаційна модель не дозволяє задовольнити базові потреби населення. Особливо часто таке трапляється, якщо стратегія розвитку заснована на включеності в західні системи на периферійних ролях.

Країни Латинської Америки в ХХ столітті демонструють масу прикладів такого роду. Тривалий час тут панували ілюзії про ефективність швидкої капіталістичної модернізації суспільства. Носієм цих ілюзій було латиноамериканське офіцерство, яке прагнуло перейняти досвід США і впровадити його, так би мовити, інтенсивним шляхом. До речі кажучи, це прагнення цілком відповідало концепції С. Хантінгтона, що з'явилася пізніше, суть якої зводиться до впровадження і силової підтримки нібито демократичних політичних інститутів. Але, як би то не було, на початку минулого століття у багатьох країнах південноамериканського континенту і Центральної Америки інститути представницької буржуазної демократії були практично знищені, ліквідовані цивільні свободи й утворені проамериканські військові режими. Однак у найбільшій країні Латинського континенту – Бразилії, де влада належала не міській, а сільській буржуазії, ситуація була трохи іншою. Захисниками демократичних свобод тут стали “тенетисти”, “дрібнобуржуазні революціонери в погонах”, які діяли в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття.

В роки Першої республіки (1889-1930) політична система країни була під впливом двох основних факторів. Політична влада в країні знаходилася в руках “кавових” олігархів штатів Сан-Паулу і Мінас Жераїс. Кавові плантатори збирали до 60% врожаю культури, яка давала 70% валютних надходжень [6]. Соціальний егоїзм штовхав олігархів на дії, які об'єктивно перешкоджали розвитку інших галузей економіки. Уряд, який знаходився під впливом плантаторів, скуповував надлишки зерна і накопичував їх до настання сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках. При цьому держава ще і кредитувала олігархів, збільшуючи тим самим залежність Бразилії від Англії, а також до надвиробництва кави.

Якщо Англія вкладала капітали у виробництво кави, то США – переважно в торгівлю і підприємства комунального господарства. Американці знайшли собі і соціальну опору – ті поміщицькі прошарки, які виявляли невдоволення “гегемонією кавової олігархії”. В результаті ще в роки Першої світової війни у Бразилії почався розвиток промисловості. Положення робітників було гірше, ніж колись рабів: вони не були “рухомим майном” і про них не треба було піклуватися. В країні було відсутнє яке б то не було трудове законодавство. Зарплати не вистачало навіть на прожитковий мінімум. Епідемії туберкульозу, тифу, жовтої лихоманки і грипу були повсякденним явищем. Приклад Росії 1917 року надихнув бразильців на масові страйки і відкрите силове протистояння з каральними органами держави. Однак нечисленність і неорганізованість міських робітників робили їхнє становище практично безнадійним. У той же час сільське населення, що ще недавно знаходилося в рабському становищі й було абсолютно безграмотне, схильне було скоріше підтримувати традиційних панів, ніж будь-яких кандидатів у нові.

В основу бразильської модернізаційної моделі була покладена конституція США. Однак її вплив мав лише поверхове значення. Переважну частину істеблішменту складала кавові олігархи і ті підприємці, які знаходилися в компромісі з ними, боячись конкуренції з іноземним капіталом. Громадянська опозиція режиму була слабкою і неорганізованою. Зрозуміло, що інтереси промислових робітників і селянства ніяк представлені не були. Парадоксально, але інтереси народу краще всіх були близькі більшій частині молодих офіцерів збройних сил. Саме армія стала живильним середовищем для руху тенетистів (від португальського слова – лейтенант). Утім, знання інтересів народу зовсім не означало, що тенетисти мали мандат довіри.

На відміну від інших латиноамериканських країн, бразильська армія головним пріоритетом влади не була. Місцеві латифундисти і торговці над сильною національною армією надавали перевагу власним локальним збройним загонам. Саме тому армія розглядалася як канал вертикальної мобільності тільки вихідцями з дрібнобуржуазного середовища міст. Цілком природно, що світогляд частини офіцерів складався під впливом філософської доктрини позитивізму й інших ідей республіканізму й індустріалізму. Крім того, солдати й офіцери проходили службу

поблизу постійного місця проживання; звідси була їхня гарна поінформованість про реальні проблеми населення. Значення армії як національного оборонного інституту різко зросло після Парагвайської війни 1864-1870 рр., ліквідації монархії, інституту рабства і прийняття конституції 1891 року.

Конституція Бразилії містила статті, в яких зазначалось, що “сухопутні і військово-повітряні війська є постійним національним інститутом, призначеним для внутрішнього і зовнішнього захисту батьківщини. Збройні сили підлегли в рамках закону своїм вищим керівникам і зобов’язані підтримувати республіканські інститути”. Патріотично настроєне офіцerstvo, глибоко ображене невідповідністю ідеалу могутньої і сильної країни і її реальним станом, інтерпретувало зазначену статтю конституції як право армії бути контролером цивільної влади і втручатися в політичне життя країни, якщо президент Бразилії порушує закон. У 1916 році була введена загальна військова повинність, почала зміцнюватися матеріальна і кадрова база армії. Її чисельність перевищила 70 тис. чоловік. Близько 2/3 офіцерського корпусу склали лейтенанти, які стали головною опорою руху тенетистів.

Політична криза, яка перейшла потім у повстання, вибухнула у 1922 році в зв’язку зі спробою президента від олігархії А. Бернардеша використовувати федеральні війська для забезпечення перемоги свого ставленика на виборах губернатора штату Пернамбуко. Однак цей виступ, очолюваний С. Кампошем, відомий як повстання форту Копакабана, було підтримано лише гарнізоном штату Мату Грошу, а на іншій частині країни так і не почався. Поразка повстання 5 липня цілком закономірна, оскільки була лише емоційно-романтичним протестом ще неорганізованої і слабкої контреліти.

Політичні розправи і чистки, які почалися після невдачі, ніяк не вирішували насущні проблеми країни. І в той же день 1924 року відбувся новий антиурядовий виступ під керівництвом відставного генерала І. Лопеша. 10 липня був опублікований “Революційний маніфест 1924 року”. Повстанці висували вимоги негайної передачі влади тимчасовому уряду, збереження федеральної форми республіки й автономії штатів, скасування міжнародних податків, гарантії конституційних прав бразильців, заборони переобрання президента, губернаторів, сенаторів і депутатів, уведення таємного голосування й ін-

ших демократичних інститутів та процедур [7]. Однак і цього разу повстання було придушене. Про тенетистів уже не просто довідалися, як у 1922 році. І справа навіть не в тому, що число учасників виступу зросло десятикратно, а в тому, що ідеї повсталих дійшли до найдальших куточків країни. Більше того, з'явився хоча і короткий (1 місяць), але все-таки досвід нового життя. У штаті Амазонас, замість поваленого губернатора, тенетисти організували правлячу хунту на чолі з лейтенантом Р. Жуніором. Хунта конфіскувала майно осіб, які підозрювалися в корупції, ввела податки на олігархів, виділила асигнування для невідкладних потреб населення, розгорнула суспільні роботи. Пам'ять про цей місяць надій зберігалася в Амазонасі довгі роки.

І все-таки частина повсталих не здалася. Вони організували партизанську дивізію і пройшли з боями 13 штатів, подолавши з жовтня 1924 року по лютий 1927 року понад 25 тисяч кілометрів. Повстанці форсували ріки басейну Амазонки (!), гірські кручі, йшли вдень і вночі, у будь-яку погоду, увесь час зберігаючи ініціативу. Стратегія і тактика тенетистів, у тому числі практика обминання великих міст і великих боїв, стали надбанням усього національно визвольного руху, пізніше теоретично узагальненого Мао Цзедунем. Тактичний прийом “пропаганда дією” сьогодні використовується навіть міськими герильєрос. Повстанці жодного разу (!) не потерпіли поразки; за рахунок раптовості дій, хочеться сказати, суворівського маневрування вони змогли протистояти двадцятикратній перевазі урядових загонів. Рейд “Непереможної колони” не має аналогів у всій історії ХХ століття, навіть з урахуванням Великої Вітчизняної війни СРСР. Проте у 1927 році крайня утомленість і виснаження, відсутність масової підтримки “знизу” і ріст морального занепаду спонукали повсталих емігрувати в Болівію, Аргентину й Уругвай.

Однак вже в 1929 році політична ситуація в країні радикально змінилася. Загальна економічна криза Заходу бумерангом вдарила і по Бразилії. Ціни на каву різко впали, різко зменшилася економічна активність, багато людей, як у місті, так і в селі, залишилися без будь-яких засобів до існування. У даних обставинах проходила підготовка до президентських виборів 1 березня 1930 року. За вищу державну посаду боролися: проурядова “Консервативна концентрація”, яка захищала стару економічну політику і спиралася на англійський капітал, і “Ліберальний альянс”, що

відстоював інтереси торгово-промислової буржуазії і поміщиків південних штатів при активній підтримці США. Незважаючи на те, що альянс об'єктивно інтегрував протестні настрої, перемогу на виборах одержав кандидат від «КК» Ж. Претеш. У кінцевому рахунку, це і спровокувало політичну кризу.

Розуміючи, що до перемоги залишається тільки крок, керівники альянсу вступили в контакт із тенетистами, розраховуючи одержати збройну підтримку в боротьбі за владу. Правляча ж еліта занепала настільки, що проти неї виступили навіть колишні антитенетисти – Е. Песоа й А. Бернардеш. Частина “руху лейтенантів”, пам'ятаючи пасивність населення в період “колони”, була за те, щоб передати ініціативу професійним політикам. Інша ж частина схилилася різко вліво – у бік підготовки народної революції, зайнявши непримиренну антиолігархічну позицію. При цьому шанси лівих оцінювалися як кращі. Уряд правих вже агонізував. Почалася гонка лібералів і лівих. У “ЛА” взяла гору точка зору, відповідно до якої необхідно ліквідувати олігархію перш, ніж це зробить його величність народ. Антиолігархічне повстання вибухнуло 3 жовтня 1930 року і розвивалося з незмінним успіхом завдяки військовій майстерності тенетистів і переходу частини урядових військ на сторону лібералів. Рівно через місяць, 3 листопада, до Ріо-де-Жанейро прибув лідер лібералів Ж. Варгаш, який незабаром очолив тимчасовий уряд.

У період диктатури 1930-1934 років рух тенетистів продемонстрував, що буває з контрелітою, яка стала частиною еліти. Значна її частина зблизилася з Ж. Варгашем і зайняла важливі державні посади, знаходячись у званні не вище капітана. Інша частина, якій пощастило менше, підтримала бразильських фашистів – Інтегралістський рух. Ті, що залишилися, ще до повної ліквідації кавових олігархів примкнули до комуністів і організували Національно-визвольний альянс. Справа дійшла навіть до декількох спроб заколоту в листопаді 1935 року. Але, у кінцевому підсумку, все стало на своє місце. Однак на тлі корупції, яка не припинялася, беззаконня й егоїзму приклад революційного героїчного романтизму, чистота їх помислів і почуттів органічно лягли на масову католицьку свідомість і перетворилися в систему мобілізаційних міфів, зерен, що пустилися паростки в 1959 році на Кубі і наприкінці ХХ століття в Аргентині та Венесуелі.

лі. Саме на основі тенетизму з'явилися оригінальні моделі антиолігархічного політичного розвитку.

Одна з таких незахідних модернізаційних моделей була реалізована в Аргентині. Мова йде про так званий перонізм (хустисіалізм). Як впливає з основної назви, батьком-засновником цієї моделі був офіцер аргентинської армії Х.Д. Перон. Є абсолютно безперечним те, що створена Пероном політична система довела високу ефективність. Однак вражає те, що такі світоглядні антагоністи, як комуністи і ліберал-демократи однаково згодні в негативній оцінці як особистості полковника Перона, так і створеного ним політичного режиму. А.К. Дмитрієв [8] наводить наступні міркування про перонізм. “Пероністська партія – правляча партія, яка представляє інтереси поміщиків і буржуазії Аргентини. Поєднує прихильників президента Перона. Запозичила демагогічні гасла католицької церкви й італійського фашизму про “класову гармонію”, “про соціальний світ” і т.п. для того, щоб втягнути в сферу свого впливу дрібну буржуазію і відсталі кола трудящих. Намагається створити видимість дотримання його так званої “третьої позиції”, нібито ворожої як імперіалізму, так і комунізму, у дійсності непримиренно ворожа комуністичній партії і робітничому класу” [9]. Західні і російські ліберал-демократи характеризують Перона нітрохи не краще: диктатор, душитель демократичних свобод, демагог, посібник нацистів, який (разом із дружиною) створив “нову базу влади – альянс армії з до цього безправними масами міських робітників” [10]. Очевидно, що як радянських комуністів, так і західних лібералів не влаштовувало те, що Перон підсилив соціологічний ресурс своєї влади за рахунок традиційних прихильників лівих і правих і, таким чином, створив умови проведення в життя своєї соціальної доктрини, рівновіддаленої від зовнішніх політичних сил.

Мрії Х.Д. Перона про суспільство соціальної справедливості (хустисіалізм) оформилися в чітко артикульовану програму під враженням політичних і економічних досягнень режиму Б. Муссоліні в Італії, де полковник перебував як військовий аташе. Однак не можна зводити перонізм до італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму: він ближче до режимів Франко і Салазара, які використовували ідеї сильної національної державності і соціальної солідарності не для зовнішньої експансії, а для

максимально можливого задоволення базових потреб людей за рахунок внутрішніх джерел. Зрозуміло, державницькі принципи Перона не могли бути реалізовані в рамках ліберально-демократичної концепції державного ладу Аргентини, й у 1943 році полковник на чолі групи офіцерів-державників робить переворот. Наступним етапом становлення пероністського режиму стало формування нової системи політичного панування – національно-патріотичний рух – хустисіалістська (пероністська) політична партія (1947 рік), що діяв як “...широкий рух, який представляє інтереси всього народу”. Таким чином, в очах західних лібералів Перон вчинив світоглядний злочин, поставивши інтереси суспільства як цілісності вище інтересів приватних осіб, особливо з числа політичних і економічних еліт. У 1948 році була прийнята хустисіалістська конституція і почалися великомасштабні соціальні реформи.

Політичний устрій країни був відверто правим, а от економічна лінія одержала ліву (соціальну) орієнтацію. Х.Д. Перон “створив систему загального соціального забезпечення, установив нові розміри заробітної плати, збільшив поріг мінімальних пенсій, різко розширив роль держави в економіці, розробив п'ятилітній план індустріалізації країни, домогся (чи забезпечив) “...більшої рівності в розподілі створюваних суспільством багатств”. Заборонено дитячу працю; введені оплачувані відпустки; створені будинки відпочинку для робітників і багато, багато іншого. І країна міняється на очах” [11]. Ефективність помірковано лівої економічної лінії була очевидною: за темпами росту внутрішнього валового продукту (ВВП) Аргентина залишила далеко позаду всі країни Латинської Америки – обсяг виробництва фізичного продукту зріс на 70% [12]. І це при тому, звичайно, що інститут приватної власності зберігся, хоча інтереси капіталу були підлеглі інтересам держави і суспільства. М'якість лівої економічної лінії підкреслюється ще і тим, що праця капіталу “на загальну користь” забезпечувалася не тільки силовими методами, але і націоналізацією за допомогою викупу власності в іноземних власників. Отже, структурними елементами аргентинської моделі політичної системи при Х. Пероні стали: правий політичний курс і помірковано ліва економічна лінія, і, таким чином, концепцію державного ладу можна охарактеризувати як соціал-консервативну. Це і є так зва-

ний “третій шлях”, що відрізняється як від соціалізму (тверді лівий політичний курс і ліва економічна лінія), так і від лібералізму (лівий політичний курс і жорстко права економічна лінія). Тому ніяк не можна, подібно А.К. Дмитрієву, стверджувати, що “перонізм – це аргентинська модель соціалізму на основі ідей хустисіалізму, тобто справедливості” [13].

І все-таки, незважаючи на безсумнівні успіхи, пероністська політична система, як і всякий аналог соціал-консерватизму, мала один дуже істотний недолік, що і привів до її падіння 24 березня 1976 року. З того, що режим здатний задовольнити первинні базові потреби громадян суспільства, зовсім не впливає, що ці ж громадяни забезпечать цьому режиму активну підтримку у випадку виникнення несприятливих внутрішніх і зовнішніх обставин. Будь-який соціал-консервативний режим може успішно відтворюватися тільки за рахунок зростаючого тиску на елітарні шари, який проявляється не тільки в обмеженні їх доходів, але й у звуженні каналів вертикальної політичної мобільності. Така практика прискорює процес формування і зміцнення контреліти, саме і здатної організувати могутню активну антисистемну протидію. Тим більше, це вірно в умовах Латинської Америки, де існування національної держави сприймається Заходом надзвичайно гостро.

Проте правоконсервативний режим, який утворився в Аргентині після повалення уряду спадкоємиці Х. Перона, його вдови М.Е.М. де Перон, за двадцять шість років довів свою економічну неієздатність, навіть в очах рядових обивателів. І це не дивно, оскільки насадження правої економічної лінії в незахідній країні, за моделлю М. Фрідмана, веде до згортання виробництва і роботи економіки, головним чином, на обслуговування все зростаючого зовнішнього боргу. Режим горил “...привів в убогість мільйони аргентинців” (Е. Дуальде): 40% населення виявилось на грані голодної смерті, що і привело до подій кінця 2001 – початку 2002 року. Хвилювання і “каструльні бунти”, що з’явилися, викликали гостру політичну кризу. Перший же тимчасовий президент, пероніст А.Р. Саа, припинив виплати за зовнішніми позиками, чим викликав невдоволення як США, так і власної “п’ятої колони”. Далі була ціла низка з трьох президентів-одноденок, що закінчилася призначенням таки пероніста Е. Дуальде, який на надзвичайному засіданні Конгресу оголосив: “Я

зобов’язуюся покласти кінець спустошливій економічній політиці... покінчити зі збанкрутілою економічною моделлю, яка привела народ до розпачу, створити нову модель, орієнтовану на відновлення виробництва і більш справедливого розподілу доходів” [14]. Аналітики прогнозують, що режим неоперонізму зіштовхнеться з цілим комплексом факторів внутрішнього і зовнішнього спротиву, у тому числі економічними санкціями, обвинуваченнями в диктаторстві, тоталітаризмі, порушеннях прав людини і так далі, аж до збройної агресії. До 2002 року у Латинській Америці приклад стійкості проти цих факторів був тільки один – Куба. Тепер з’явився інший.

Після ренесансу перонізму в Аргентині настала черга необоліваризму у Венесуелі. У цій країні модель М. Фрідмана реалізовувалася ще більш жорстко. Основне пояснення таке: Венесуела є великим постачальником нафти на світовий ринок (четверте місце) і в США (друге місце). Підсумок “реформування” закономірний. “Венесуела, початок 90-х. Більшість населення країни живе в убогості, втім, є і мультимільйонери. Уряд відповідно до рекомендацій МВФ ліквідує останні соціальні пільги, але не корупцію. Голодні бунти стають звичним явищем. Поліція й армія використовуються для придушення бідняків. Рахунок убитим йде на тисячі” [15].

Політична еліта Венесуели містила в собі два структурних компоненти – нафтовий й аграрний. Саме аграрно-нафтові олігархи спонсорували створену двопартійну систему. Однак реальна влада, звичайно, належала не публічним політикам, які засідали в Національній Асамблеї, а керівництву Торгово-промислової палати країни “Федекамара”, директорату нафтових компаній (у тому числі – найбільшої державної компанії “Петролеос де Венесуела”) і генералітету. Інакше кажучи, олігархія відіграла роль концептуальної (доктринальної) влади, а формальні уряд і парламент були колективними й індивідуальними менеджерами для обслуговування інтересів еліти. Ті ж інтереси відстоювали ЗМІ. Зрозуміло, у країні існує багато політичних партій, але їхні програми абстрактні та мало різняться між собою, і жодна з них не могла, та й не хотіла, змінити стан речей на користь реалізації базових інтересів більшості населення. З іншого боку, в умовах майже тотальної убогості політична система знаходила якусь кількість прихильників у соціальних низах, в основному серед тих, хто мав роботу в нафтовій галузі.

Якщо ліберально-демократична модель політичної системи реалізується в незахідній країні, описана вище ситуація природна і закономірна. У таких обставинах політична система суспільства апріорі не може бути стабільною, оскільки двопартійна “політична гойдалка” тільки тоді робить систему рівноважною, коли розподіл симпатій населення між обома партіями постійний. А останнє можливе при тривалому задоволенні хоча б базових потреб населення, чого в більшості латиноамериканських країн не спостерігається. Таким чином, їхні політичні системи споконвічно працюють у режимі катастрофи в змісті Тома [16]. Отже, будь-яка, навіть дуже невелика, зміна зовнішніх і/чи внутрішніх умов може привести до заміни політичної системи. Так трапилось в Аргентині, так відбулося й у Венесуелі. Несистемним фактором, соломинкою, яка зламала хребет верблюда, став венесуельський полковник Уго Чавес.

Саме ця людина 4 лютого 1992 року “на чолі армійської колони висувається до будинку президентського палацу Мірафлорес з вимогою відставки глави держави й створення уряду з числа військових і цивільних осіб, не заплямованих у корупції. Заколот придушується, полковник і його соратники опиняються за ґратами. Два роки в’язниць, потім політична боротьба і вибори 1998 року, на яких Чавес одержує 80% голосів” [17]. Діяльність президента Чавеса у рамках проголошеної ним Боліварійської Революції мала соціал-консервативну спрямованість, тобто полярну відносно орієнтації попередньої політичної системи. Президент-реформатор не був пов’язаний загальними інтересами з олігархічною елітою країни: його опорою міг стати тільки народ, а організаційною основою задоволення базових інтересів нації – аграрна і нафтова реформи. “У рамках першої, за рахунок великих плантаторів, він наділив землею безземельних селян, при цьому ввівши державне регулювання (її, землі. – *О.Ч.*) використання. Що ж торкається нафтової реформи, то в її рамках Чавес розв’язав ключове питання про розподіл ресурсної ренти. Відповідно, якщо раніше держава отримувала 16%, то президент підняв цю планку до 30%” [18]. І знову в наявності зміна політичного курсу вправо, а економічної лінії – вліво.

Уже сама по собі політика втягування широких мас у політичну боротьбу, у тому числі на кадровому, галузевому, місцевому й іншому рівнях, для глобалістських структур, і насампе-

ред США, являє собою небезпечний виклик. Але ця активність Чавеса перетнула венесуельські кордони і поширилася на Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК). Венесуельському лідеру вдалося найскладніше – “погодити інтереси “помірних” (Саудівський принц Абдаллах і шейхи Затоки) і “радикалів” (Лівія, Іран). І в результаті картель знову став диктувати порядок цін на нафтовому ринку. Для західних країн, і насамперед Сполучених Штатів, це означало кінець ери 90-х, закінчення ери дешевої нафти. Чавес тоді сказав: “Що б вони робили без нафти? Де б вони були? Нехай платять за економічні вигоди, які їм приносить використання нафти”. І пригрозив, що тридцять доларів (за барель нафти. – *О.Ч.*) – це ще не межа” [19]. А отут іще С. Хусейн заявив, що в знак солідарності з палестинцями на місяць зупиняє експорт на ринок своєї вуглеводневої сировини, та й самі палестинські шахи змусили США відкласти “другу серію” “Бурі в пустелі”. І знову перед очима американської еліти воскресли образи 1999-2000 років, коли водії трейлерів стали стихійно перекривати “фешенебельні автобани”. Якщо не можна “приструнити” Саддама, бо в Палестині не припиняється Інтифада, то можливо можна зразково висікти Уго? На тім і вирішили.

Організатори і натхненники путчу поспішали так, що на підготовку часу не залишалось. Довелося вдатися до вже багаторазово використаної чилійської моделі: коли нація як цілісність втягується в політичні й економічні реформи, слід її організаційно роз’єднати і направити енергію народу не зовні, а всередину. Інакше кажучи, перетворити народ із суб’єкта політики в її об’єкт. 12 квітня 2002 року підконтрольні олігархам профспілки оголосили загальний страйк, а потім ще й організували античавесівську демонстрацію в Каракасі (до 300 тисяч чоловік). З’явилися перші жертви. Путчисти (40 вищих офіцерів, включаючи 11 генералів і адміралів) відсторонюють Чавеса від влади і піддають арешту. Його місце займає П. Кармона. Адміністрація Дж. Буша і Євросоюз підтримують путчистів, а ціна бареля нафти на Лондонській біржі падає до 24,8\$. 13 квітня Кармона припиняє діяльність парламенту (Національної Асамблеї), де 123 з 131 депутата – прихильники поваленого президента, а з офіційної назви країни (Боліварська Республіка Венесуела) викреслює перше слово. Державна нафтова компанія припиняє постачання нафти на Кубу. На перший погляд, блудного

сина вдалося запхнути назад у лоно західної демократії. Але так тільки здавалося.

14 квітня на вулиці столиці країни виходить уже більше мільйона чоловік, цього разу вже “за Чавеса”. Повстанці захоплюють телебачення і президентський палац Мірафлорес. Як наслідок, в армії і національній гвардії виникає розкол. Генерал Р.І. Бадюель повстає проти уряду Кармони і на чолі 42-го підрозділу парашутних військ просувається у бік Каракаса. Вже на початку одинадцятої години ранку до влади приходить віце-президент Чавеса Д. Кабельо, а трохи пізніше сам Чавес звільняється військовим десантом. Ще через п’ять годин відновлений на посаді президент БРВ прийняв відставку головних “профсоюзників” країни – Г. Парра (президента “Петролеос де Венесуела”) і 10-ти членів правління ПдВ. Те, що відбулося, дало підстави міністру оборони Х. Ранхелю заявити: “На переворот ми відповіли контрпереворотом. Ми врятуємо президента і відновимо його при владі. ЗМІ створили віртуальну країну, і ця країна вирішила, що таким штучним способом буде зупинений процес, початий Уго Чавесом. Але ми спонтанно відповіли, мільйони людей кинулися на вулиці, і їх підтримала вирішальна більшість збройних сил” [20]. Відновлення конституційного порядку коштувало 41 людське життя і 323 поранені.

Знову отримавши владу, Чавес оголосив про другий етап Боліварійської революції, суть якого полягає в закріпленні вже досягнутих результатів на всіх ділянках соціального життя вздовж всього профілю суспільної піраміди. Справа в тому, що конфлікт між венесуельською нацією, яка відчула свою силу, і зовнішньою системою панування над нею, ще не вичерпаний: він перейшов з відкритої гострої фази в приховану і буде продовжуватися на всіх рівнях – у боротьбі “кадровій, за окремі підприємства, структури і ділянки влади”. Успіх у цій боротьбі залежить від того, чи вдасться президенту сформувати свою систему політичного панування на посправжньому демократичних началах. Народ як грізну стихію потрібно перетворити в організовану і сповнену почуття власного достоїнства силу. Усі заяви уряду Чавеса після путчу можна розділити на дві групи. З одного боку, президент має намір домагатися гласного розслідування і справедливого суду відносно організаторів перевороту і діяльності ЗМІ, а також “оцінити позицію держдепартаменту США, який звинуватив самого Чавеса в перевороті, що стався, і відмо-

вився розцінити те, що трапилось, як державний переворот”. З іншого боку, вирішено, що керівники органів влади на муніципальному і регіональному рівні, які підтримали путчистів, до кримінальної відповідальності притягнуті не будуть: “на виборах їх будуть судити люди”, заявив віце-президент Кабельо.

Наведені нами дані дають підстави для наступних висновків:

1. Використання ліберально-демократичної моделі політичного розвитку в незахідному соціокультурному середовищі неефективне, навіть якщо на першому етапі отримані деякі позитивні результати.
2. Політичні системи тих незахідних країн, де реалізована ліберально-демократична модернізаційна модель, як правило, не можуть забезпечити ефективний і легітимний розподіл національних ресурсів.
3. Причиною неефективності таких систем є те, що відповідні країни служать джерелом ресурсів для зовнішніх політичних систем.
4. Неефективні системи приречені існувати в режимі катастрофи. Їхня нестійкість пояснюється тим, що не існує легальних способів політичної участі, використання яких приводило б до реалізації базових потреб більшості населення.
5. Політичні еліти в нестійких системах фактично представляють інтереси не основної частини населення, а зовнішньополітичних суб’єктів. При цьому такі суб’єкти є інститутами концептуальної влади, а зазначені еліти – менеджерами, які реалізують інтереси зовнішніх суб’єктів. Слабка держава змушена спиратися на грубе насильство.
6. Інтереси виживання аборигенного населення об’єктивно вимагають зміни політичного курсу вправо (посилення держави), а економічної лінії – вліво (врахування принципу соціальної справедливості при розподілі ресурсів). Зміна конфігурації компонентів політичної системи в зазначеному напрямку може забезпечити тільки особистість, не зв’язана з реалізацією раніше встановлених інтересів.
7. Зміна якісної визначеності політичної системи відбувається, як правило, у результаті прямої масової політичної участі народу, який відновив почуття власного достоїнства.

Література

1. Иноземцев В.Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения // Общественные науки и современность. – 1997. – № 10. – С. 38.
2. Алексеева Т. Демократия как идея и процесс // Вопросы философии. – 1996. – № 6. – С. 30.
3. Сергеев В. Инновации, демократия и логика конкуренции // Политическая мысль. – 2000. – № 1. – С. 58-65.
4. Степин В.С., Толстых В.И. Демократия и судьбы цивилизации // Вопросы философии. – 1996. – № 10. – С. 16.
5. Чемшит А.А. Основы политологии: Курс лекций. – Севастополь: Изд-во СВМИ, 1995. – С. 100.
6. Прадо Ж.К. Экономическая история Бразилии. – М., 1949. – С. 242.
7. Колониальные проблемы. – М., 1934; Кн. 2. – С. 233-235.
8. Дмитриев А.К. Из логова демократизма // Дуэль. – 2002. – № 4(250). – 22 января – С. 2.
9. Большая Советская Энциклопедия. – Т. 2. – С. 635. – М.: БСЭ, 1950.
10. История XX века. – М., 1999. – С. 676.
11. Звезда. – 1999. – № 7. – С. 203.
12. Див. 1.
13. Див. 1.
14. Див. 1.
15. Султанов Э. Уго Чавес. Президент и герой // Завтра. – 2002. – № 17(440). – Апрель. – С. 1, 2.
16. Петерсен Н. Условия равновесия и устойчивости состояния многопартийной политической системы // Автоматика и телемеханика. – 1992. – № 4. – С. 133.
17. Див. 8.
18. Див. 8.
19. Див. 8.
20. Хроника борьбы и победы. Пять дней в апреле // Завтра. – 2002. – № 17(440). – Апрель. – С. 2.

Надійшла до редколегії 13.11.2003 р.